

T. C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
MANİSA YÖRESİ TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRÜNÜ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

**BİRİNCİ ULUSLARARASI MEVLÂNÂ, MESNEVÎ VE
MEVLEVÎHÂNELER SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
(19-21 Aralık 2001- Manisa Mevlevîhânesi)**

Yayına Hazırlayan

Emrehan KÜEY

MANİSA 2002

BİR MEVLEVÎ ŞAİR: KÂTİB-ZÂDE SÂKİB MUSTAFA

Mehmet KIRBIYIK*

Dîvan şairlerinden Kâtib-zâde Sâkib Mustafa (ö. H. 1129/ M. 1716-7) İstanbul'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Hocası Rüşdî (ö. M.1699)'nin doğum tarihi olan H. 1047/ M. 1637 dikkate alındığında,¹ XVII. asrın ikinci yarısının başlarında doğmuş olabileceği söylenebilir. IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703) ve III. Ahmed (1703-1730)'in saltanatlarını idrak eden şair, Osmanlı Devleti'nin duraklama döneminin sonu ile gerileme döneminin başında yaşamıştır.

Ailesi hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Kaynaklar Sâkib'in babasının da kendisi gibi reisülküttâb kaleminde kâtiplik vazifesinde bulunduğuna işaret etmektedir.² Babasının bu vazifesinden dolayı, Sâkib'in "Kâtib-zâde" diye anılması söz konusu olmuştur.

Beş yaşında iken Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü, rüyasının şair münşî ve zeki olacağı şeklinde yorumlandığını (D./47-57), ifade eden Sâkib, bunun gerçekleştiğini belirtir (D./58-60).³

* Dr., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Hasibe Kayhan, *Rüşdî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni* (Selçuk Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 1991, s. 6.

² Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 3215, s. 61.; Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 206, v. 135^a; Müstakim-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 549; Safvet, *Nuhbetü'l-Âsâr Min-Ferâ'idi'l-Eş'âr*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 6189, v. 18^a; Mehmed Tefvik, *Kâfile-i Şuarâ*, İstanbul 1290, s. 85.; Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nailî Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı) C. I, Ankara 2001, s. 126.

³ Bu yazıda Kâtib-zâde Sâkib Mustafa'ya ait olarak iktibas ve işaret edilmiş şiirler, "Mehmet Kırbıyık, *Kâtib-zâde Sâkib Mustafa Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni* (Selçuk Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya 1999, C.I, II." künyeli çalışmamızdan alınmıştır. Şiirler için şu kısaltmalar kullanılmıştır: Dîbâce: "D.", Gazel: "G.", Kıt'a: "Kt."

Dîvân-ı hümayun kalemlerinden olan rüüs kaleminden yetişmiştir.⁴ Şiirde üstadı devrinin müderris şairlerinden Rüşdî Efendi (ö. M.1699)'dir.⁵ Şairliği yanında hattat da olan Sâkıb, Hoca-zâde Mehmed Efendi'den de hüsn-i hat dersi almıştır.⁶

Yukarıda zikredilen reisülküttâb kalemi katipliği vazifesinden başka, yazısı ve inşâsı güzel olduğundan vezirlerin dîvan kâtipliğinde görevlendirilmiştir.⁷ Dulkadirli Türkmenlerine bağlı Tâcirlü ve diğer aşiretlerin tedibi ile görevlendirilen Maraş beylerbeyi Mustafa Paşanın dîvan katipliğinin yanı sıra, Eflâk ve Boğdan'da da dîvan efendisi olarak bulunmuştur. Vezirlerden birinin dîvan kâtipliğini yapmakta iken İstanbul'da vefat etmiştir. Bazı kaynaklarda şairin vefatı "vuslat-ı Sâkıb" terkibi ile de gösterilmiştir ki bu da ebceet hesabıyla H. 1129/ M. 1716-7 tarihini verir.⁸

Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa, kendisi ile aynı mahlasa ve isme sahip olan Sâkıb Mustafa Dede (ö. M. 1735) ile birçok yerde karıştırılmıştır.⁹

Sâkıb'ın mürettep Dîvân'dan başka Maraş ve civarındaki Dulkadirli Türkmenlerine bağlı Tâcirlü ile diğer aşiretlerin hareketlerini ve onların yola getirilmesini hikâye eden "Kenzü'l-Vakâyi" isimli bir risalesi vardır. Ayrıca Sâkıb Dîvânı'nın bir nüshasının (Millet Ktp. Ali Emîrî-Manzum Eserler Böl., Nu: 78.) başında yer alan dîbâce mahiyetindeki mesnevînin başlığı, Sâkıb'ın "Künûzü'l-Hikem" adlı tercüme bir eserinin var olabileceğini düşündürmektedir.

Şiirlerinin özünü aşk ve hikmet teşkil etmektedir. Gazellerinde Sebki Hindî (Hint üslûbu)'nin izlerini de bulmak mümkündür. Nazire yazdığı şairlerin bir kısmı Sebki Hindî akımı içinde temayüz etmiş Nâ'îlî, Fehîm ve Neşâtî gibi sîmâlardır.

⁴ Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 549; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yâhûd Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniye*, C. II, İstanbul 1311, s. 62.

⁵ Safâî, *a.g.e.*, s. 61; Mehmed Tevfik, *a.g.e.*, s. 85.

⁶ Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 501.

⁷ Safâî, *a.g.e.*, s. 61; Sâlim, *a.g.e.*, v. 135^a.

⁸ Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 549; Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Böl., Nu: 628; Mehmed Tevfik, *a.g.e.*, s. 85.

⁹ Süleymaniye Ktp. Nâfiz Paşa Böl. 870 numarada bulunan Sâkıb Mustafa Dede'ye ait Dîvan nüshası Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa üzerine kaydedilmiştir. [bk. *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvanlar Kataloğu*, İstanbul 1943 C. III, s. 627.; Ahmet Arı, *Sâkıb Mustafa Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni* (Selçuk Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya 1995, C.I, s. 7, 42]. Kâtib-zade Sâkıb Mustafa Dîvânı'nın Millet Ktp. Ali Emîrî-Manzum Böl. 78 numarada kayıtlı nüshasının başına düşülen bir kayıta bu eser, Sâkıb Mustafa Dede'ye ait olarak gösterilmiştir.

En çok Nâbî'nin şiirlerini tanzir ettiği görülen Sâkib'in, ileri seviyede Nâbî'den etkilendiği kanaatine varılmış, ayrıca onun Fuzûlî, Mezâkî, Fehîm, Riyâzî, Neşâtî, Nâ'îlî gibi hepsi usta sayılabilecek şairlerin şiirlerine nazire yazdığı tespit edilmiştir.

Sâkib'in biyografik kaynaklarda Mevlevî şairler arasında zikredilmediği görülmektedir. Ancak onun Mevlevî bir şair olabileceğine dair birtakım işaretler de vardır.

Osman-zâde Tâib'in kendisi hakkındaki bir hicviyesine cevaben yazdığı kıt'asının,

Başında âftâbe deyü isnâd itdüğün mahzâ

Mürîd-i şeyh-i Aydın Dededir şimdi mütevecdir¹⁰

beytindeki kendinden bahisle söylediği, "Mürîd-i şeyh-i Aydın Dededir" sözleri, şairin Mevlevî olduğuna işaret kabul edilebilir. Şiirlerine bakıldığında Mevlevîlik dışında başka bir tarikat ile ilgisini açıkça görmek mümkün değildir.

Ayrıca Sâkib, Dîvân'ında Mevlânâ için bir müzeyyel gazel (G.69) yazmış; Mevlevî şeyhi Ahmed Dede'nin ölümüne (H. 1109-M. 1697/8) tarih (Kt.1) düşürmüş; "âsitân-ı Mevlevî" (G.596) ve "külâh-ı Mevlevî" (G.597) redifli gazellerinde, Mevlevîliği metheden ifadeler kullanmıştır.

Şüphesiz ki Dîvân şairlerinin en çok ilgi duyduğu ve en çok müntesibi bulunduğu tarikat, Mevlevîlik olmuştur.¹¹ Hatta başka bir tarikata bağlı şairler de Mevlevîyâne şiirler yazmışlardır.¹² Sâkib'in de Mevlânâ ve Mevlevîlik ile alakalı şiirleri, onun Mevlevî olabileceğini düşündürmektedir.

Onun şiirlerindeki Mevlevîlik ile ilgili hususlar üzerinde şöyle durabiliriz:

Nûr-ı çeşm-i evliyâ, hazret-i monlâ-yı Rûmî, muhît-i bahr-i feyz
terkipleriyle anılan Hazret-i Mevlânâ'nın; semâ' ettiği

Eyledi çünkü semâ' ol nûr-ı çeşm-i evliyâ

SÂKIB oldu intisâb ile ana devvâr çarh

(G.69/5)

¹⁰ Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul 1984, s. 515.

¹¹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Mustafa İsen, "Ötelerden Bir Ses Dîvân Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler", Ankara 1997, s. 209-220.

¹² Necip Fazıl Duru, "Mevlevî Şairlerde Mevlâna Portresi", Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni Ankara 15-17Aralık 2000, Ankara 2000, s.383.

beytinde dile getirilirken, hüsn-i ta'lil sanatı ile feleğin tabii olarak dönmesi de Mevlânâ'ya intisabına bağlanır. Ayrıca ikinci mısradan Sâkıb'ın Mevlâna'ya intisabını ifade etmek istediğini de anlamak mümkündür.

Hazret-i Mevlâna'nın feyiz denizi olduğu, azametinin yanında dünyanın su kabarcığı mesabesinde bulunduğu, Rûmî sıfatı da zikredilerek

Hazret-i Monlâ-yı Rûmî o muhît-i bahr-i feyz
Kim yanında bir habâb-ı kem-ter-âsâ dâr-ı çarh

(G.69/6)

şeklinde ifade edilir.

Dergâhının çevresinde dönüp dolaşanlar gibi felek de daima onun ruhâniyetinin feyzinden yardım dilemektedir:

Dâ'irân-ı âsitânı gibi her subh u mesâ
Feyz-i rûhâniyyetinden eyler istizhâr çarh

(G.69/7)

Mevlâna'ya intisap edenlerle felek arasında benzerlik bulunduğu

Sâlikân-ı râh-ı irşâd ile çün yek-cilvedür
Tâ kıyâmet bulsa çok mı hüsn-i istikrâr çarh

(G.69/8)

şeklinde belirtilir. Ayrıca bu beyitte, Mevlevîlik yolunda bulunanlara benzediği için, kıyamete kadar feleğin istikrarlı bir şekilde dönmeye devam etmesinin çok görülmemesi icap ettiği, ifade edilir.

Çarh vurma “semâ’ esnasında, direk adı verilen sol ayağa dayanılarak çark denilen sağ ayağı, bulunduğu yerden alarak, sağdan sola dönmek suretiyle, yerden kaldırmaksızın eski vaziyette geri dönmeye”¹³ denir. Bu tabirin “çarh urmak” şeklinde iki defa zikredildiği

Mevlevîler kim semâ’ içre urur hem-vâr çarh
Gird-bâd-ı ‘aşkdur ursa n’ola her-bâr çarh

(G.69/1)

beytinde, bu fiil aşkın dönerek esen rüzgarı olarak nitelendirilir.

¹³ Necip Fazıl Duru, *Mevleviyâne Şiir Güldestesi*, İstanbul 2000, s. 448,449.

Çarh vuran semâ'-zene dokunulmaması, zarar verilmemesi icap ettiği

Mevlevî'nün çarhına tokınma dest-i ta'n ile

Mahv olur tahrîk iden oldukda âteş-bâr çarh

(G.69/2)

denilerek anlatılır. Onun yakılınca dönerek ateş saçan donanma fişegine benzediği ve ona dokunanın ateşinden mahvolacağı uyarısında bulunulur. Beyitteki çarh kelimesinin, ateş saçan donanma fişegi anlamına da gelen *çarh-ı felek* manasında kullanıldığını düşünüyoruz.

Sevgili olarak düşünülen semâ'-zenin dönüşünün ay ve güneşin bile başını döndürecek nitelikte olduğu,

Meh ü hurşîd olunca çarhuna ser-geşte çün jâle

Elinden hâksâr olmak gelür 'uşşâk-ı nâ-çizün

(G.352/2)

beytinde ifadesini bulur.

Semâ'ın fitne-engîz olarak tavsif edildiği

Figân ey Mevlevî şevk-i semâ'-ı fitne-engîzün

Getürdi zerre gibi raksa hâkin Şems-i Tebrîz'ün

(G.352/1)

beytinde, *raks* kelimesi de zikredilir. Şems kelimesi Şems-i Tebrîzî ve güneş anlamlarını çağrıştıracak şekilde kullanılır. Burada semâ' için, fitne kelimesinin yalnız *bozgunculuk*, *baştan çıkarma* gibi anlamları göz önünde bulundurulmamalı; *meftun etme*, *aşık etme* manası da dikkate alınmalıdır. Beyitte semâ' eden Mevlevî âşıkane tasavvurlarla, sevgili olarak anılmaktadır. Sevgilinin ifadesinde de fitne ile ilgili kelimeler kullanıldığı daima görülmüştür.

Hazret-i Mevlâna'nın Mesnevî'ye anlatarak başladığı ney,

N'ola şîrîn gelürse gûş-ı câna nagmesi nâyun

Anı ney-şekkere döndürdi la'l-i şeker-âmîzün

(G.352/3)

beytinde, nağmesinin kulağa hoş gelmesi yönüyle söz konusu edilir. Beyitte geçen can kulağı anlamındaki *gûş-ı cân* terkinde bulunan *cân* kelimesini; ruh , gönül gibi manalarından başka, nev-niyâz anlamındaki Mevlevîlik ile ilgili tabir olarak

da kabul edebiliriz. Nây şeklinde ifade edilen ney, şeklen şeker kamışına benzetilir; nağmesindeki şîrînlık yani tatlılık, sevgilinin onu şeker tadındaki dudağına alması sebebiyledir.

Mevlevî dervişi ile gökyüzünün arasında benzerlik kurulan

Pâlehengi âfitâb u keh-gili olmuş hilâl

Mevlevî dervîşine benzer diyince var çarh

(G.693)

beytinde; kemend anlamına gelen *pâleheng* *şeklen* güneşe; kanaatimizce deve tüyü rengi dolayısıyla külâhın kastedildiği samanlı sıva çamuru manasındaki *keh-gil* hilâlâ benzetilmiştir. Ayrıca şunları da belirtelim: *Pâleheng* kelimesinin başka bir anlamı olan saman yolu da gökyüzü ile ilgilidir. Beyitteki hilal kelimesi, sarığın külâha sarılması sonucunda almış olduğu kavisli bir şekil ile ilgili olmalıdır.

Dergâh, kapı önü ve eşik anlamına gelen âsitân kelimesinin *âsitâne* şekli de vardır; Sâkıb Dîvânî'nda *âsitân* şekli kullanılmıştır. *Âsitân-ı Mevlevî* redifli bir gazelin

Bâliş-i bay u gedâdur âsitân-ı Mevlevî

Mahlas-ı kayd-ı hevâdur âsitân-ı Mevlevî

(G.598/1)

biçimindeki matlaında, Mevlevî dergâhının zengin ve fakirin birlikte bulunduğu bir mekân olduğu vurgulanarak, orasının hevâ kaydından kurtulma yeri olduğuna dikkatler çekilir.

Âsitân-ı Mevlevî'nin şifa yurdu olarak nitelendiği

Haste-diller olsalar sıhhat-pezîr anda bula

Şübhesüz dârü'ş-şifâdur âsitân-ı Mevlevî

(G.598/2)

beytinde, orada insanların huzur bulacağına temas edilir.

Riyaya bulaşanların Mevlevî dergâhının lütfunu göremeyeceği

Lutfını görmez o bâbun kûr-çeşmân-ı riyâ

Mikhal-i nûr-ı cilâdur âsitân-ı Mevlevî

(G.598/3)

şeklinde dile getirilirken; o mekânın sürme kalemi gibi olduğu, göze nur bahşettiği dikkatlere sunulur.

O dergâha intisap eden kimsenin Cenab-ı Hakk'a ulaşacağı hususu,

Şemse vâsıldur 'amelde intisâb iden ana

Dahmegâh-ı kîmyâdur âsitân-ı Mevlevî

(G.598/4)

beytiyle de ifade edilir.

Mevlevî külâhı keçeden imal edilmiş olup deve tüyü renginde veya başka bir renktedir. Sikke diye de adlandırılır. Sâkîb Dîvânı'nda "külâh-ı Mevlevî" redifli bir gazelde, Mevlevî külâhı şu hususiyetleri ile zikredilir:

Şeklen *kubbe*, *habbe*, *peymâne*, *tâc*, *dürc* ile ilgili benzetmelere konu olan sikkenin, hakikat hazinesinin kubbesi, saadet denizinin tanesi olduğu

Kubbe-i genc-i hakîkâtür külâh-ı Mevlevî

Habbe-i bahr-i sa'âdetdür külâh-ı Mevlevî

(G.599/1)

beytiyle ifade edilir.

Mevlevî külâhının şeklen ters çevrilmiş şarap kadehi gibi olmasına rağmen feyzinin artmakta olduğu

Bâzgûn peymâne-i sahbâ mezîd-i feyzdür

Revnağ-ı ser-bezm-i hâletdür külâh-ı Mevlevî

(G.599/2)

şeklinde dile getirilir. Aynı zamanda o, hâl meclisinin süsü olarak tavsif edilir.

O, öyle bir taçtır ki onu baş üstünde tutan câna -yani onu giyen ney-niyaza- bile şahlar dahi imrenerek baş eğse çok değildir:

Ber-ser iden câna şâhân ser-fürû itse n'ola

Gıpta-i zer-tâc-ı devletdür külâh-ı Mevlevî

(G.599/4)

Şaire göre, Mevlevîliğe intisap edip Mevlevî külâhını giyenler arasında ona layık olmayan yoktur. Onu başında taşıyanların tıpkı tespîh taneleri gibi uyum içinde bulunduğu,

SÂKİB erbâbında nâ-hem-vâr yokdur sübha-veş
Dürc-i gevher-bâr-ı vahdetdür külâh-ı Mevlevî

(G.599/5)

şeklinde belirtilir. Ayrıca Mevlevî külâhı vahdet incilerini saçan mücevher kutusuna benzetilir.

Sakıb, Mevlevî şeyhi Gavsî Ahmed Dede'nin vefatı (H. 1109-M. 1697) üzerine

Şeyh-i Gavsî pişvâ-yı sâlikân-ı Mevlevî
Kimse bâkî kalmadı gördi bu fânî tekyede

beytiyle başlayıp,

Fevtini gûş eyleyüp SÂKİB didi târifhini
Gülşen-i cennet ola menzilgeh-i Ahmed Dede

Kt.1/1,3

beytiyle sona eren bir tarih kıt'ası yazmıştır. Düşürdüğü bu tarih de onun Mevlevîlik ile münasebetini gösterir nitelikte bir delil olarak kabul edilebilir.

Buraya kadar üzerinde durduğumuz hususların ışığında ulaştığımız kanaati ifade etmek istiyoruz: Kâtib-zâde Sâkib Mustafa biyografik kaynaklarda Mevlevî olarak zikredilmese de, Mevlevî bir şair olmalıdır. Zira o, Mevlevîliğine işaret olacak şekilde kendinden "Mürîd-i şeyh-i Aydın Dede" diye bahsetmektedir. Onun Mevlevîlik dışında başka bir tarikat ile ilgisini ortaya çıkaracak da bir belirti görülmemiştir. Hazret-i Mevlâna, Mevlevîlik unsurları ve Mevlevî şeyhi Gavsî Ahmed Dede hakkındaki çoğu müstakil olan şiirlerinde Mevlevîliği methedişi, ele alışı da bu tarikatın müntesibi olduğu tesirini verecek şekildedir.

Biyografik kaynaklarda ismi zikredilmeyen başka Mevlevî şairlerin de olabileceği hususunun göz önünde bulundurulması ve bu şairlerin de Mevlevî şairler arasına dahil edilmesi gerektiğini belirtiyorum.

Bu vesile ile Hazret-i Mevlâna'yı ve ona karşı duyduğu sevgiyi dile getiren şair Kâtib-zâde Sâkib Mustafa'yı rahmetle anıyorum.